

KUTSAL MABEDİN GÖLGESİNDE DOYMAK: AYASOFYA İMARETİ*

AYŞE BUDAK**

Giriş

İstanbul'un fethi ile devralınan en önemli mimarlık mirası Ayasofya, Osmanlı dönemi boyunca kutsanmaya devam etmiştir ve camiye dönüştürülen Ayasofya çevresine yapılar ilave edilmeye başlanmıştır. Bu yapılardan ilki medresedir ve Fatih Sultan Mehmed tarafından inşa ettirilmiş yapının, iki katlı olduğu tahmin edilmekte olup 1935 yılında ise yıktırılmıştır¹. Medrese, Ayasofya'nın batısında yer almaktaydı. Ayasofya'ya en çok önem veren padişahlardan biri de II. Selim'dir ve dönemin mimarbaşı Sinan'ın sanatıyla Ayasofya, dört minareli bir Selatin Cami'ne dönüştürülüp, "Selimiye" olarak adlandırılmıştır ve II. Selim'in türbesi de yine Ayasofya avlusuna inşa olunmuştur². II. Selim'in Ayasofya'ya gösterdiği alaka, türbesi için bu yapının avlusunun tercih edilmesiyle taçlandırılır. Edirne Selimiye'de olduğu gibi çifte medrese inşa edilmesi planlanmışken bu plan hayata geçirilememiştir³. II. Selim'den sonra onun kadar Ayasofya'ya ilgi gösteren bir diğer Osmanlı padişahı I. Mahmud olmuştur. Patrona Halil isyanı ile tahttan indirilen III. Ahmed'in yerine tahta geçen ve Osmanlı'nın yirmidördüncü padişahı olan Sultan I. Mahmud, Ayasofya'nın çevresine fakirleri ve medrese öğrencilerini doyurmak üzere bir imaretle birlikte, şadırvan, sıbyan mektebi ve kütüphane inşa ettirmiştir⁴ (Plan 1). İmaret, Ayasofya'nın kuzey cephesi ile Soğukçeşme Sokağı arasında bir avlu içerisinde yer alır. Yapıda bulunan kitabelerden anlaşıldığı üzere M.1743'de (H.1155) inşası tamamlanmıştır ve padişahın da katılımıyla 19 Ocak 1743'de açılışı yapılmıştır⁵.

1. İmaretin İnşası ve Geçirdiği Tamiratlar

İmaret mekanları üzerinde toplam sekiz adet kitabe bulunmaktadır. Kitabelerin manzum olanları onsekizinci yüzyıl şairlerinden Ni'metullah Efendi tarafından ka-

* Bu çalışma tarafımca hazırlanan ve 2015 yılında tamamlanan "Gücü Besleyen Mimarlık: Osmanlı İmaretları" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Nevşehir/TÜRKİYE aysebudak@nevsehir.edu.tr

¹ Semavi Eyice, "Ayasofya Medresesi", *DİA.*, C.IV, İstanbul 1991, s. 214-215.

² Gülru Necipoğlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, London 2005, p. 233. Necipoğlu, Cenova Devlet Arşivi'nde bulunan 1575 tarihli İtalyanca bir belgeyi, Ayasofya'nın II. Selim'in ölümünün ardından "Selimiye" olarak adlandırılmasının kanıtı olarak gösterir, Necipoğlu, *The Age of Sinan...*, p. 233., 232 numaralı dipnot.

³ Necipoğlu, *The Age of Sinan...*, p. 233.

⁴ Eyice, "Ayasofya Medresesi", s. 212.

⁵ A. Akgündüz- S. Öztürk vd., *Üç Devirde Bir Mabet-Ayasofya*, İstanbul 2005, s. 447.

leme alınmış olup hattatı ise Darüssade Ağası Morali Beşir Ağa'dır⁶. İmarethanenin mimarı ise bilinmemektedir. Lale Devrinde mimarbaşı olarak görev yapan Kayserili Mehmed Ağa M.1741(H.1153) yılında görevden alınmıştır⁷. Mehmed Ağa'nın yerine mimarbaşı olan isim ise Hacı Mustafa Ağa olup, M.1741-1746 (H.1153-1159) yılları arasında bu görevi sürdürmüştür⁸. M.1743 (H.1155) yılında tamamlanan yapının tasarımı Mimar Mehmed Ağa'nın mimarbaşılığı döneminde gerçekleştirilmiş olabileceği gibi kendisinden sonra bu görevi devralan Hacı Mustafa Ağa zamanında da olabilir.

Farklı bölgelerde kadılık yapmış Şemdânizade Fındıklılı Süleyman Efendi tarafından kaleme alınan ve 1730-1777 yılları arası olaylarının anlatıldığı eserden, 26 Temmuz M.1742 (H.1155)'de Ayasofya Medresesi'nin imarettten uzak olduğu için⁹, padişahın imaret yapılmasını buyurduğu öğrenilmektedir¹⁰. Şemdanizade, Ocak-Şubat 1743 (H.1155)'de yapının tamamlandığını söyler¹¹. Hammer, imaretin açılışını anlatan belgenin referansı ile tam tarih vererek, imaretin 19 Ocak 1743 (H.1155)'te padişahında katılımıyla açıldığını, açılış için vakıf odasının çiçekli halılarla süslediğini ve misafirlere tatlılar ikram edildiğini yazmaktadır¹². Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 638 numaralı defterin 4. sırasında kayıtlı M.1743-44 (H.1155) tarihli vakfiyede imarete ilişkin bilgiler vardır. Vakfiye'de, Ayasofya Camisi'ne bitişik, Saray-ı Cedid (Topkapı Sarayı) Hümayun Kapısı karşısında, bütün müştemilatı ile mükemmel bir imaret inşa edildiği belirtilir¹³. Ancak aynı vakfiyede imarete dair başka bir ayrıntı verilmemiştir ve çalışan sayıları ile aldıkları ücretlere dair bilgiler de bulunmamaktadır¹⁴. Yine Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 639 nu-

⁶ Eyice, "Ayasofya İmaret", *DİA.*, C.IV, İstanbul 1991, s. 212.

⁷ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Osmanlı'da Baş Mimarlar" *Türk Dünyası Kültür Atlası*, C. IV, İstanbul 2002, s. 310.

⁸ Çobanoğlu, "Osmanlı'da..", s. 320.

⁹ Aynı kitapta, medresenin imarettten "beri" olduğu ifade edilmiştir. Yani ya medrese imarettten uzaktı yada medrese mensuplarının yemek alacağı imaret bulunmamaktaydı.

¹⁰ "mâh-ı mezbûrun yirmi üçünde, Ayasoya Câmî'i gibi ma'bed-i kadîmin medresesi imâretten beri-iken, hâtır-ı pâdişâhiye sünûh edüp, imâretin imâretine mübâşeret buyurmuşidi. Zi'l-hicce evâilinde tekmil olmağla hayr-ı kesîre nâ'îl oldular", Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Târîhi Mür'it-Tevârih* (çev. Münir Aktepe), C.I, İstanbul 1976, s. 110.

¹¹ Şem'dâni-zâde, *Târîhi Mür'it.*, s. 110.

¹² Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. XV, İstanbul 2008, s. 33. ve Akgündüz, Öztürk vd., *Üç Devirde..*, s. 447.

¹³ "...Kütübhâne-i hümayûn-i bî-hemta ve ma'bed-i kadîm-i bî-nazir Ayasofya-i Kebîr Camii şerîfi ittisâlinde ve saray-ı cedid beheşt a'sâları bâb-ı hümayûn mukabilinde mânend-i tâk-ı mualla Furkan-ı Kur'an-ı mümass-ı kavîyyi'l-esâs adîmi'l-indirâs bi'l-cümle levâzım ve mühimmâtı mükemmel i'mâret-i hümayûn vâlâ binâ ve inşâ buyurub..", V.G.M.A., 638 nolu defterin 4. Sırasında kayıtlı vakfiye, s.9.

¹⁴ "Vakf-ı mezbûr gallâtından kitâbhâne-i hümayûn hademelerinin vazâif-i muayyenelerini verilüb ve imaret-i mezkurede beher yevm ba'de salati's-subh nan-ı aziz ve çorba tabh olunub ve kable'z-zuhr çorba ve yevm-i hâmisde dahi dane ve beher sene mâh-ı Muharrem'de a'şure tabh olunub ta'yin ve takdîr olunduğu vech üzere Ayasofya-i Kebîr medresesinde sâkin talebeye ve türbelerde sâkin talebeye ve Ayasofya-i Kebîr Câmî-i şerîfi hademesinden bi'n-nefs edâ-yı hizmet eden hademeye ve kütübhâne-i hümayûn hademesine verilüb ziyâde kaldığı takdîrce fukarâya itâm olunub herbiri hissesinden behremend oldukta duâ-yı devlet-i a'liyye-i hüsrevânide bi'l-guduvvi ve l-âsâl iştigâl edeler.." V.G.M.A., Defter No: 638, Sıra No: 4, s. 10.

maralı defterin, 117. Sayfa, 47/1 sırasında kayıtlı M.1776 (H.1190) tarihli vakfiyede M.1774(H.1188) yılında imaret için yapılan harcamalara ilişkin bilgiler vardır. Aynı defterin 47/2 sırasında kayıtlı vakfiyede ise, önceki mütevellinin yeni atanan mütevel- liye 1357 kuruş ve 50 akçeyi teslim etmesine karar verildiği bilgisi bulunmaktadır¹⁵. İmaret, M.1777 (H.1189) yılında tamir edilmiştir ancak tamiratın tafsilatı tam olarak bilinmemektedir¹⁶.

İmaret ve aşçı odaları M.1825 (H.1240) yılında tamir edilmiştir¹⁷. İmaretin fırın ve mutfağında tamirata ihtiyaç duyulduğunu, tamirat için keşif bedeli tespit edildi- ğini Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunan, Mayıs 1852 (H.1268) tarihli bel- geden öğrenmekteyiz¹⁸. M.1872 (H.1288) yılında imaretin suyolları tamir edilmiş- tir¹⁹. M.1874 (H.1291) yılında ise imaret içindeki aşçıbaşı ve ekmekçi odaları tamir edilmiştir²⁰. İmaretin avlusunda Evkaf-ı Hümayun'a ait evrakların arşivi için kulla- nılmış bir binadan ve evrak sandıklarının saklandığı bir mahzenden söz edilmekte ve M.1871(H.1288)yılında bu mahzenin Kosti Kalfa tarafından tamir edildiği anla- şılmaktadır²¹. M.1884 (H.1301)'de, harap durumda bulunan ekmekçi odaları kargir olarak yeniden inşa edilmiştir²². M.1880 (H.1297)'de imaretin yanan kapılarından

¹⁵ V.G.M.A., Defter No: 639,Sıra No: 47/2, s. 89-98.

¹⁶ Akgündüz, Öztürk vd., *Üç Devirde...*, s. 469.

¹⁷ BOA., İE. Hat., Dosya No:6, Gömlek No: 596.

¹⁸ BOA., İ.DH., Dosya No. 247, Gömlek No.15094, keşif bedelinin 6336,5 kuruş olduğu görülü- yor. "Atüfetlü efendim hazretleri Evkâf-ı Hümayûn nâzırı a'tufetlü efendi hazretlerinin manzûr-ı âli buyurulmak için takdim kılınan takrîrinde cennet-mekan Sultan Mahmûd Hân-ı Evvel hazretleri evkâf-ı celileleri hayrâtından Ayasofya-i Kebîr Câmî-i Şerîfi ittisâlindeki i'mâret-i âmire fodula firunu ile matbahın keşfi olan altı bin üç yüz otuz altı buçuk guruşu tecâvüz itmeyüb ider ise kabul olunma- mak metânetiyle beraber tasarrufa bi'r-reaye daha noksanıyla keşfinden noksanıyla vucûda getirül- mek üzere tamîrât müdürî sa'âdetlü efendi ma'rîfetiyle icrâ-yı tamîri istizân olunmuş ise de ol-bâbda her ne vechle irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkane mütea'llik ve şeref-sudur buyurulur ise ana göre hareket olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim. Ma'rûz-ı çâker-i keminelidir ki Hame pirâ-yı tekrîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i vekâlet penâhileriyle takrîr-i mezkûr manzûr-ı âli-i cenâb-ı Şehinşâhî buyurulmuş ve zikr olunan firun ve matbahın ber-mucebi-i istizân icrâ-yı tamîri saniha-i zib buyurulan emr ve irâde-i seniyye-i cenâb-ı şehriyârî muktezâ-yı âlisinden olub mezkûr takrîr yine savb-ı sâmi-i sadâret-penâhilerine i'â'de kılınmış olmağla ol-bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fi 14 Recep 1268".

¹⁹ Akgündüz, Öztürk vd., *Üç Devirde...*, s. 591.

²⁰ Akgündüz, Öztürk vd., *Üç Devirde...*, s. 602.

²¹ Akgündüz, Öztürk vd., *Üç Devirde...*, s. 603.

²² BOA., İ.ŞD., Dosya No:94, Gömlek No: 5601, "Ayasofya-i Kebîr Câmî-i Şerîfi ittisâlinde vâki Cennet-mekân Sultân Mahmûd Hân-ı Evvel Hazretleri'nin i'mâret-i âmireleri derûnunda itmekçilerin seknesine mahsûs olan odaların müşrif-i harab olmasına mebni Şehremaneti Celilesi ma'rîfetiyle icra olunan keşf ve münâkasasını mübeyyin tanzîm ve leffen takdîm kılınan defterle münâkasa pusulasına nazaran mesârif-i inşâiyenin nisfî ber-vech-i peşin ve rubî esnâ-yı a-meliyyatda ve diğerk rubî da hitâm-ı inşâatda virilmek ve ve mezkûr otalar keşf defterinde muharrer evsâf ve eşkâl-i vechle tamâmen ve kâmilan kargir olarak müceddeden inşâ kılınmak üzere sekiz bin üç yüz yirmi iki guruşda i'mâret-i mezkûre ser-habbazı Hacı Mustafa Ağa u'hdesinde kalarak müteahhid-i merkûm a'le'l-usûl kefâlete rabt olunmuş olduğundan mesârif-i vâkıanın nisfî ber-vech-i peşin ve rubî esnâ-yı a-meliyyatda ve rubî hitâm-ı inşâatda virilmek üzere inşâat-ı merkûmenin Evkâf-ı Hümayûn ta'mîrât memûrî nezâreti ve müteahhid-i merkum ma'rîfeti ile keşfinden muharrer evsâf ve eşkâl-i vechle ve kemâl-i metânet ve rasânetle maktûan icrâsı zımnında mezkûr sekiz bin üç yüz yirmi iki guruşdan mezkûr otaların a'tik

biri²³, M.1883 (H.1300)'de fırın, ekmek teknesi ve ocaklar tamir edilmiş, M.1889 (H.1306)'da yeni ekmekçi odası eklenmiş, M.1893 (H.1310)'de ise fırının üst örtüsünde bulunan kurşunlar değiştirilmiş, hamur teknesi yenilenmiş, fırının tonoz kemeri ve ocaklar tamir edilmiştir²⁴. M.1895 (H.1313) tarihli belgede, M.1879 (H.1297) yılından beri imaretin tamirine ilişkin yapılan masrafların ödenmesine dair bir yazışma görülmektedir²⁵. M.1889 (H.1307) yılında da imaretin kurşunları ve bazı mahalleri tamir edilmiştir²⁶. M.1896 (H.1314) yılına gelindiğinde ise vakıf odasının iç avlusunda, maaş koçanlarını hazırlayan görevlilerin avluda bekledikleri ve yağmurlu havalarda ıslandıkları için, vakıf odasının önüne yeni bir oda ve bekleme salonu inşası için yapılan yazışmalar yer alır. Keşif bedeli olarak ise 8934 kuruş belirlenmiştir²⁷.

enkâzı bedeli olan sekiz yüz guruşun tenziliyle bâki yedi bin beş yüz yirmi iki guruşun üç yüz dört senesi evkâf bütçesinden sarfına mezûniyyet i'tâ buyurulması hususunun huzûr-ı sâmi-i sadâret-penâhîlerine a'rzı mesârifât idâresinden ifâde olunmağla ol-bâbda ve her hâlde emr ü fermân hazret-i velîyyü'l-emrindir. 18 Rebiü'l-evvel sene 302 ve fi 10 Teşrin-i sani sene 304 Nazır-ı Evkaf-ı Hümayun".

²³ M. 1880 (H.1297) sonrası tamiratlara ilişkin ayrıntılı bilgiler için bkz. Akgündüz, Öztürk vd., *Üç Devirde...*, s. 628-629.

²⁴ Akgündüz, Öztürk vd., *Üç Devirde...*, s. 628-629.

²⁵ BOA., İ EV., Dosya No: 12, Gömlek No: 17, "Atüfetlü efendim hazretleri Cennet-mekân Sultân Mahmûd Hân-ı Evvel Hazretleri vakfından Ayasofya-i Kebîr İ'mâret-i Âmiresi'nin iki yüz toksan yedi senesinden berü keşifleri mucebince beş defa'da icrâ kılınan ta'mîrât-ı mesârifî tokuz bin iki yüz toksan beş guruşa bâliğ olduğundan ta'mîrât-ı merkûme için üç yüz yedi ve sekiz ve tokuz seneleri bütçelerinden vuku bulmuş olan sekiz bin sekiz bin dört yüz elli üç guruş teslimâtın ba'de'l-mahsûb evsât tarafı olan sekiz yüz kırkı guruşun sinin-i mezkûre bütçelerinden ve diğer ta'mîrât mesârifî sûretlerinde irâde ve masraf-ı vechle i'tâ idilerek sâlifü'z-zikr tokuz bin iki yüz toksan beş guruş mesârifî vâkı'anın cennet-mekân müşârûni'leyh hazretleri vakfına masraf kaydı husununun Evkâf-ı Hümayun Nezâret-i Celîlesi'ne havâlesi hakkında Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dâiresi'nin mazbatası meflûflarıyla arz ve takdîm kılınmış olmağla ol-bâbda her ne vechle i'râde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyurulur ise mantûk-ı âlisi infâz idileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim.

Fi 13 Şa'bân sene 313 fi 16 Kanûn-ı sâni sene 311".

²⁶ BOA., İ.Ş.D., Dosya No: 117, Gömlek No: 7054, "Ayasofya İ'mâreti'nin kurşunlarıyla sâir mahalleri muhtâc-ı ta'mîr olmasına mebnî a'le'l-usûl icrâ kılınan keşfini mübeyyin tanzîm ve leffen takdîm olunan deftere nazaran tamîrât-ı mukteziyyenin Mecîdî on tokuz guruş hesâbiyle altı bin dört yüz toksan bir guruş masrafla vucûda geleceği anlaşılış olduğundan kâide-i tasarrufâta bi'r-riâye keşfinden noksanıyla ve kemâl-i metânet ve rasânetle vucûda getirilmeğe sa'y ve gayret olunmak üzere tamîrât-ı mezkûrenin memûrî ve kurşunların i'mâlâtının dahi Mekteb-i Sanayi kurşun memûrî ma'rifetiyle icrâsıyla hitâmında mesârif-i vâkı'anın vakfına masraf kaydı zımında meblâğ-i mezbûrun üç yüz yedi senesi bütçesi tertîbinden sarfına mezûniyyet i'tâsı hususunun huzûr-ı sâmi-i sadâret-penâhîlerine a'rzı mesârifât idâresinden ifâde olunmağın ol-bâbda emr ü ferman hazret-i velîyyü'l-emrindir.

Fi 3 Ramazân sene 1309 ve fi 19 Mart sene 1307".

²⁷ BOA., BEO., Dosya No. 879, Gömlek No. 65917, "Atüfetlü efendim hazretleri Ayasofya-i kebîr i'mâreti dahilinde vakıf odasında tediyâtı icra olunmakta bulunan hademe vezâifî ve tekâyâ tâa'mîyeleri ve muhtâcîn ve çıraklık vesâire ma'âşâtı koçanlarının kayıdları kapanmak muâmelâtı evkâf dâiresinin iç havlisinde ve a'let katında küçük odada icrâ olunmakta olmasından dolayı ashâbı havlide açıkda beklemek ve mevsim-i şitâda yağmur altında kalmakta oldukları cihetle ashâb-ı vezâifin şu yüzden giriftar oldukları mezâhim ve müşkilâtın vikâyeleri zımında vüsâti ma'lûm olan i'mâret havlisindeki vakıf odasının ön tarafına muâmelât-ı mezkûreye mahsûs olmak üzere müceddeden bir oda ile bir intizâr salonu inşâsı sim mecîdi on dokuz guruş hesâbiyle sekiz bin dokuz yüz otuz dört guruş masrafla vucûda geleceği ba'de'l-keşf anlaşılış olduğundan meblâğ-i mezbûrun üç yüz on iki senesi evkâf bütçesinin hazine inşâât tertîbinden sarfı hususunun evkâf-ı hümayun nezâret-i celîlesine

2. Yapıyı Oluşturan Mekanlar

Kendine mahsus bir avlu içinde bulunan yapıda, Ayasofya'nın kuzey cephesi boyunca imaretin bütünü oluşturulan mekânlar dikdörtgen bir alanda ve Ayasofya'ya paralel olarak düz bir hat üzerinde yan yana sıralanmıştır (Plan 2 ve Kesit 1). Bir sıra kesme taş, üç sıra tuğla ile almaşık duvar tekniğinde inşa edilmiş imareti oluşturan mekanlar, doğudan batıya doğru; mek'el (yemek salonu), mutfak ve fırındır. Müştemilat yapıları ve tek mekanlı bir oda ise Ayasofya'nın payandalarına yaslanmıştır. Bu yapılarda doğudan batıya doğru; kare bir mekan, hazine dairesi, çeşme ve kare planlı bir odadır. Avluya açılan iki kapı bulunmaktadır. Bunlardan ilki ve anıtsal olanı, Topkapı Sarayı ile III. Ahmed Meydan Çeşmesine bakan ve kuzey-doğu cephede yer alan kapıdır. Yuvarlak planlı, dört basamaklı merdivenle çıkılan barok kapının her iki cephesinde de birer kitabe bulunmaktadır. Avlu taçkapısının yola bakan cephesinde yer alan kitabe dört satırdan oluşmaktadır ve altında ketebe kitabesine yer verilmiştir²⁸ (Resim 1). Mermerden inşa edilmiş kapıda, barok karakterli bezemeler dikkati çeker. Cümle kapısında yer alan süslemeler saçak altı bezemeleri dışında orijinaldir (Resim 2). Kapının iki yanı simetrik olarak kurgulanmıştır. Köşe sütunceleri, akant bezemeli sütun başlıklarını taşımaktadır, sütun başlıklarının üzerine ise dikdörtgen yastıklar yerleştirilmiş bu yastıkların üzerine de dikdörtgen payeler oturtulmuştur. Yuvarlak kapı kemerinin her iki yanında birer sütun vardır. Köşe sütunceleri ile kapının iki yanında bulunan sütunlar arasına birer niş yerleştirdiği, nişlerin üst bölümlerinde yer alan istiridye kabuğu formlarını bitkisel karakterli bezemelerin sardığı görülür. Bu nişlerin hemen üzerinde bulunan panolara Sultan I. Mahmud'un tuğrası işlenmiştir. Tuğra işlenmiş bu panoların hemen üzerinde ise "S" ve "C" kıvrımları yapan yüksek kabartma, yaprak bezemeleri görülür. Kapı kemerinin üzerinde bulunan kitabeliğin taç kısmı, iki yana uzanan barok karakterli bitkisel bezeme ile hareketlendirilmiştir. Kapıda en dikkat çeken unsur ise geniş saçaktır. Saçak altı bezemeleri tamir esnasında değiştirilmiştir ve günümüzde saçak altında görülen süslemeler Rüstem Paşa Camisi çini bezemelerine benzemekte olup kırmızı-beyaz renk boyamadır²⁹. Saçağın üzerinde, ortada aynalı tonoz ve tonozun iki yanında birer küçük kubbecik bulunur.

havâlesi tezekkür kılındığına dair Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dâiresinin mazbatası melfûfuyla arz ve takdîm kılınmış olmağla ol-bâbda her ne vechle emr ü fermân-ı hümâyûn hazret-i hilâfet-penâhî şeref-sunûh ve sudûr buyurulur ise mantûk-ı celîli infâz edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim. Fî 12 Cemâziyye'l-evvel sene 314 ve fî 6 Teşrîn-i sâni sene 312, Sadr-ı â'zam Rifat".

²⁸ Kitabenin okunuşu "Şehin-şâh-ı cihân Sultân Mahmûd mekârim-kâr. Vücûd-ı bi nazari oldu dehre ni'met-i uzma. O Hakan-ı ni'am-fermâ-yı evreng-i hilâfet-kim. Anın eyvan-hân-ı cûdudur ma'mûre-i dünya. Husûsan ahd-i Fatih'den beri bu hayr-ı vâlâya. Muvaffak olmamış es'l'afı, şâhândan beri amma. Meğer merhûn imiş vakt-i hümâyûn cihân-bâne. Ki yapıdı böyle bir darü'n-ni'âm şahin-şeh-i dâna. Zehi darü'n-ni'âm-kim kâ-seşuyı matbah-ı cûdını. Sezâdır olsa Keykâvus u Hüsrev dâver-i Dârâ. Mahallinde hele bir bi bedel hayr-ı cezûl oldu. Simât-ı lütfuna seyr oldu el-hak pîr ile bernâ. Müeyyed eyleyüb ikbâl u şevketle o Sultân. Muvaffak eylesün âsârı hayra Hazret-i Mevlâ. Bu Ni'met bendesi vech-i cemil ile dedi târih İmâret eyledi Sultan Mahmud en-nevâl ihya 1155" ve ketebe kitabesi: "Ketebehu'l-hakiru'l-muhtâc ilâ rahmeti Rabbihi'l-Kadir Hazin-i Şehriyâri Beşir", Akgündüz, Öztürk vd., *Üç Devirde...*, s. 452.

²⁹ Azade Akar, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemelerine Dair Bir Araştırma", *Vakıflar Dergisi*, S.IX, Ankara 1971, s. 286.

Tonoz ve kubbecikler kurşun kaplı olup birer âlemle sonlandırılmışlardır (Resim 3). Kapının avluya bakan cephesi yola bakan cephesine oranla bezeme açısından daha sadedir. Kapının bu cephesini hareketlendiren tek unsur yuvarlak kapı kemerinin üzerine yerleştirilen iki satırlık kitabedir. Kitabede, Besmele ve Nisa suresi 59. Ayetler yer alır³⁰ (Resim 4). Kapının iki yanında bulunan mermer nişler süslemesizdir. Ahşap kapı kanatları ise yine orijinal olup üzerinde bezeme bulunmamaktadır.

Batı cephede, imaret avlusuna girişi sağlayan bir kapı daha bulunmaktadır. I. Mahmud döneminden önce, Ayasofya'ya eklenen yapılardan olan ve günümüze ulaşamayan medrese, Ayasofya'nın batısında yer almaktaydı. Batı cephede bulunan bu kapı muhtemelen medrese öğrencilerinin imarete geçişlerini sağlamaktaydı. İmaretin batısında bulunan bu avlu kapısı, kuzey-doğu köşede bulunan anıtsal kapıya oranla daha mütevazı boyuttadır. Kesme taştan inşa edilmiş kapıda yuvarlak kapı kemeri üzerinde kitabe ve ketebe kitabesi yer alır³¹. Kapı üzerinde ahşap sundurma bulunur (Resim 5).

Doğu cephede bulunan kapıdan avluya girildiğinde karşılaşılan ilk yapı mek'el (yemek salonu)dur. Bu salon, doğu-batı doğrultuda dikdörtgen bir mekan olup, batı cephesinde mutfak bulunur. Bu bölümün güney ve doğuda olmak üzere iki giriş kapısı vardır (Resim 6). Doğuda bulunan ana giriş kapısıdır ve girişin önünde dört adet mermer sütunla taşınan sundurma revak yer alır. Mek'elin(yemek salonunun) diğer girişi güney cepheye açılan dikdörtgen kapı ile sağlanır. Doğuda bulunan ve daha anıtsal olan ana giriş kapısı üzerinde bir kitabe bulunmaktadır³². Bu kapı üslup açısından, kuzeydoğuda yer alan anıtsal avlu kapısı ile uyumludur. Sundurmayı taşıyan mermer sütunların başlıklarında ve yine aynı malzeme ile inşa edilmiş kapıda, barok karakterli akant bezemeleri dikkati çeker (Resim 7). Dilimlendirilmiş kapı kemerinin köşeliklerinde birer adet istiridyeye kabuğu bulunur. Kemerin üzerinde dört satırlık kitabe yer alır. Kapı, "S" ve "C" kıvrımlı iri yaprak bezemeleriyle üst örtüye kadar devam eder. Kapının kuzeyinde yuvarlak kemerli bir de niş bulunur.

³⁰ "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Ey inananlar! Allah'a i'ta'ât edin. Peygambere ve sizden buyruk sâhibi olanlara i'ta'ât edin", Akgündüz, Öztürk vd., *Üç Devirde...*, s. 452.

³¹ Kitabenin okunuşu: "Şehri-yâr-ı dâd-ger, Hâkân-ı İskender zafer. Padişâh-ı bahr u ber, şâhin-şeh-i çerh-i âsitân. Hazret-i Sultan Mahmûd, Felâtün re'y-kim. Oldu zâtı, bâis-i âsâyiş-i kevn u mekân. Ol şehin olmakta mir'at-ı cihanda nev be nev. Vech-i pâkinden nice âsar-ı hayriyye a'yan. İşte ez cümle Ayasofya gibi mâbedin. Kıldı etrafın nice âsar ile Cennet nişan. Mekteb u daru'l kütüb, dilcu sebil inşâd edüb. Eyledi sükkânını gark-ı âb, cüd-ı bi giran. Ba'de ezin bünyâd-ı dârü'n-ni'am edüb ol kam-kâr. Oldu seyr-i ihsanına sad vechile pîr u civan. Hâsılı geldi cihana gerçi çok şâh-ı kerim. Gelmedi böyle veliyyi'n-ni'met-i bi intinân. Hak edây-ı şükrüne ikdâr ede bu âlemi. Kim nazirin görmedi devrânda bunu âsuman. Pây-dâr etsün hemen Allah o şâh-ı erkemi. Vâye-dâr-ı ni'met-i ihsanı olsun bende-gan. Dedi Nîmet, hod-horun devleti tarihini. Dâr-ı nîmet yaptı nev Sultan Mahmud-ı cihan 1155. Ketebe haze'l-hatt vesâire'l-hututu'l-mesture. El-Abdu'l-fakir Beşir eş-Şehir bi'l-Hâzini's-Sultani", Akgündüz, Öztürk vd., *Üç Devirde...*, s. 452.

³² Kitabenin okunuşu: "Bi- hamdillah şehin-şâh-ı zamânın ahd-ı cûdunda. Cihan ma'mûr u abâd oldu düstûr u adâletle. O sultân-ı selâtin-i cihân-kim hutta-i melâi. Yed-i a'dâdan aldı zor bâzû-yı celadette. Şeh-i âli, ilm-i sultân, Mahmud Han Gâzikim. Umur-ı hayra masruf oldu evkâtı ibadette. Husûsan-kim Ebu'l-Fethin edüb âsârını itmâm. Übüvvet hakkın ifâ eyledi hakkı riâyette. Bu âsârın hitâmında şimdi Ayasoffiyye'de. Bir mu'allâ imaret eyledi inşa, metanette. Tamam oldukda tarihin dedi sâhib bu mısrala. Ayasoffiyye abâd oldu el-hak bu imaretle 1155. Nemmekahû'l-fakir Beşir Hâzin-i Hazret-i Şehriyari", Akgündüz, Öztürk vd., *Üç Devirde...*, s. 451.

Mek'el (yemek salonu), kuzey-güney doğrultuda atılan kemerlerle taşınan doğudan batıya doğru, aynalı tonoz ve ard arda üç adet kubbe ile örtülüdür. Bu mekânın diğer girişi güney cephe ortasında yer alan süslemesiz, dikdörtgen kapı ile sağlanmaktadır. Güney cephede bulunan bu kapının iki yanına, kesme blok taş lento ve sövelerle oluşturulmuş ve tuğladan hafifletme kemerleriyle sonlandırılmış üçer adet pencere açılmıştır. Toplam altı pencere ile mekân aydınlatması sağlanmıştır. Kuzey cephe duvarı sağır bırakılmıştır. Batı cephe duvarı mutfakla ortak olup, bu cephede iki adet servis penceresi yer alır (Resim 8).

Mek'elin (yemek salonunun) batısında, kare bir alana oturan mutfak bölümü bulunmaktadır. Mutfağın giriş kapısı doğu cephede mek'el (yemek salonu) duvarına bitişiktir. Kesme taştan inşa edilmiş kapının üzerinde küçük bir ahşap sundurma vardır. Yuvarlak kemerli kapı üzerinde imareti oluşturan tüm mekânların girişlerinde olduğu gibi bir kitabe bulunur. Kitabede, İnsan Suresi 8. ve 9. Ayetleri'ne yer verilmiştir³³. Ketebe kitabesinde ise: “*Ketebe bi-inayetil-lahi'l-kadir abd-i Beşir*” ifadesi yer alır³⁴ (Resim 9). Dikdörtgen bir alana oturan mutfak bölümüne, batı cephesine yakın olmak üzere, kesme taştan bir ayak yerleştirilmiştir. Bu ayağa, kuzey güney doğrultuda atılan kemerlerle, mutfağın ikiye bölündüğü görülür. Mutfağın doğusunda kalan kare bölümün üzeri, yüksek sekizgen bir kasnak üzerine oturan kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçişte tromplar kullanılmıştır. Kubbenin ortasında aydınlık feneri açıklığı bulunur, ancak aydınlık feneri günümüze ulaşamamıştır. Bu açıklık günümüzde cam bir örtü ile kapatılmıştır. Mutfağın bu bölümü, yemeğin hazırlandığı alandır. Kuzey duvarının ortasına, taş bir tekne yerleştirilmiştir (Resim 10). Bugün bir çeşme bağlantısı olmamakla birlikte, muhtemelen bu tekne yemek ve mutfak malzemelerinin yıkanması için kullanılıyordu. Orijinalde bu tekneye akan bir çeşme bulunduğu öngörülebileceği gibi taşıma su da kullanılmış olabilir.

Mutfakta kullanılan ayağın batısında kalan alan, yemeğin pişirildiği ocakların bulunduğu yerdir. Batı duvarına bitişik olarak inşa edilmiş ve yan yana sıralanan dört adet yaşmaksız ocak vardır (Resim 11). Bu alanın üst örtüsü ise yine yan yana sıralanmış dört adet küçük kubbedir. Kubbelerin ortasına birer adet baca yerleştirilmiştir ve oldukça yüksek tutulmuşlardır. Ocakların üzerine yerleştirilen yemek kazanları ise günümüze ulaşamamıştır. Ancak yemek kazanları, onsekizinci yüzyıla ait olduğu düşünülen mânide, “*matbahının hem içinde-dörder kollu kazanı var*”³⁵ biçiminde tasvir edilmiştir. Topkapı Sarayı mutfaklarında bulunan yemek kazanları günümüze ulaşabilmiştir ve Ramazaname'de yer alan mânide olduğu gibi dört kolludur (Resim 12). Mutfak ocakları da tıpkı Topkapı Sarayı'nda görülen ocaklar gibidir ve Topkapı Sarayı'ndaki kazanların büyüklüğünde kazanları taşıyacak açıklığa sahiptir. Mutfak; güney cepheye açılan beş ve kuzey cepheye açılan bir pencere ile aydınlatılmaktadır.

³³ İnsan Suresi 8. Ayet : “*Kendilerinin ona sevgi duymalarına rağmen, yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler*” ve 9. Ayet : “*Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz*”, Akgündüz, Öztürk vd., *Üç Devirde..*, s. 451.

³⁴ Akgündüz, Öztürk vd., *Üç Devirde..*, s. 451.

³⁵ Amil Çelebioğlu, *Ramazannâme*, İstanbul 1973, s. 167.

Doğu cephede ise mek'elle (yemek salonuyla) mutfak irtibatını sağlayan iki adet servis penceresi bulunur. Servis pencereleri, mutfakta hazırlanan yemeğin, mek'elde (yemek salonunda) bekleyen kişilere teslim edilmesi için kullanılmıştır. Yine aynı cephede, giriş kapısı ile servis penceresi arasında blok kesme taştan bir masa yer alır. Bu masa muhtemelen, servis sırasında tabak-kâse gibi eşyaları koymak için kullanılmaktaydı (Resim 13).

Mutfağın doğusunda bulunan ve kare bir plana sahip fırına güney cephede mutfak duvarının yanındaki kapıdan girilmektedir. Kapının üzerinde bulunan kitabede Mâide Suresi 88. Ayet yer alır³⁶. Fırının üzeri, sekizgen bir kasnak üzerinde yükselen büyük bir kubbe ile örtülmüştür. Kubbeye geçişlerde tromplar kullanılmıştır. Kubbenin ortasında bir de aydınlık feneri açıklığı bulunur. Aydınlık feneri günümüze ulaşmamış bu açıklık, mutfakta olduğu gibi cam örtü ile kapatılmıştır. Fırın mekanının aydınlatması, kubbede bulunan aydınlık feneri dışında güney cepheye yan yana açılan, aynı büyüklük ve yükseklikteki dört adet dikdörtgen pencere ile sağlanır (Resim 14). Ekmeklerin pişirildiği ocaklar batı cephede bulunur (Resim 15). Bu cephede bulunan iki ocak büyük birer kemer içine yerleştirilmiştir. Tuğla malzemeden inşa edilmiş fırının ocakları, simetrik olarak düzenlenmiştir. Ocak açıklığı kare formlu olup, düz lento ve sövelerle oluşturulmuştur. Ocakların ağızını kapatmak için demir kapakların kullanıldığı görülmektedir. Ocakların her iki yanında birer niş bulunur. Batı duvarında, ocakların kuzeyinde bulunan 12 basamaklı bir merdivenle hamurhaneye çıkılmaktadır. Hamurların hazırlandığı bu bölüm, ocaklar ile batı duvarı arasında kalan küçük bir dikdörtgen alandır (Resim 16). Bu alan iki küçük kubbe ile örtülüdür. Hamurhanenin batı, güney ve doğu cephelerine açılan birer pencere ile aydınlatıldığı görülür.

Müştemilat yapıları avlunun güney duvarında yer alır. Bu yapılar doğudan batıya doğru, hazine dairesine bitişik kare bir mekan, daire planlı hazine dairesi, çeşme ve yine kare planlı bir odadır. Doğuda bulunan ilk yapı, erzak deposu olarak kullanıldığı tahmin edilmekte olup inşa malzemesi ve yapım tekniğine bakılarak, Bizans döneminde inşa edildiği düşünülen kare planlı bir yapıdır (Resim 17). Hazine dairesine bitişik olarak inşa edilmiştir. Kuzey cephesine açılan bir kapı ile mekan girişi sağlanmaktadır. İmaret inşa edildiği sırada kapının üzerine bir kitabe yerleştirilmiştir. Kitabede, Nahl Suresi 114. Ayet ve imaretin diğer bölümlerinde yer alan kitabelerde olduğu gibi H.1155 (M.1743) tarihi yer alır³⁷. Taş ve tuğla malzeme kullanılarak inşa edilmiş mekanın kuzey cephesinde, farklı yüksekliklerde iki adet pencere bulunur. Yapının üzeri çapraz tonozla örtülüdür, dışta ise üst örtü düz dam şeklindedir. Bu mekan hazine dairesi ile birlikte depo olarak kullanılmıştır (Resim 18).

Ayasofya'ya ait hazine dairesi, imaretin bu cepheye inşası ile birlikte erzak de-

³⁶ "Allah'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin ve kendisine iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun" Akgündüz, Öztürk vd., *Üç Devirde...*, s. 450.

³⁷ "Yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız, Allah'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin, O'nun nimetine şükredin", Akgündüz, Öztürk vd., *Üç Devirde...*, s. 451.

posu olarak kullanılmıştır³⁸ (Resim 19, 20). Tuğla malzemedен inşa edilmiş binanın üzeri kubbe ile örtülmüştür. Beden duvarlarına simetrik olarak nişler açılmıştır. Bu nişler aracılığı ile yapı yatayda üç kata ayrılmıştır. İmaretin inşası ile erzak deposu olarak kullanılan yapının girişi, yine bu dönemde, kuzey cephesine açılan dikdörtgen kapı ile sağlanmıştır. Kapı üzerine mermer kitabe yerleştirilmiştir. Kitabede, “Lâ ilâhe İllellâh, Muhammedün Resûlüllah” ve H.1155 (M.1743) tarihi yazmaktadır. Yapının erzak deposu olarak kullanılması sırasında, zemini doldurularak yükseltilmiş ve pencereler açılmıştır³⁹. Kapının iki yanına birer pencere açılmıştır. Pencereler düz lento ve sövelerle dikdörtgen formludur. Üst katta, yan yana sıralanmış pencereler ise yine alt kat pencereleri ile aynı formdadır.

Hazine dairesinin batısında çeşme bulunmaktadır. Çeşmenin doğu cephesi hazine dairesine bitişiktir. Batısı ise merdiven şeklinde düzenlenmiştir. Bu merdivenlerden sarnıca ulaşılır. Düzgün olmayan kesme taş ve tuğla almasıklığı ile oluşturulmuş çeşme, yuvarlak bir kemer içine alınmıştır. Çeşme nişinin ortasına mermer kurna yerleştirilmiştir. Ayaklı kurnanın üst bölümünde bulunan silmenin ortasında nar motifi yer alır. Çeşme aynalığı yoktur (Resim 21).

Çeşmenin ve Ayasofya'yı destekleyen payandanın batısında ise bir oda yer alır. Kare mekanın üzerinde herhangi bir kitabe bulunmaz. Üzeri kubbe ile örtülü bu mekanın alt katı su deposu olarak kullanılmaktadır. Odanın inşasında kullanılan malzeme ve tekniğe bakılarak imaretin inşası ile aynı dönemde ya da imareten sonra inşa edilmiş olduğunu düşünmekteyiz. Bu bölümün girişi, kuzey cephe ortasına açılan yuvarlak kemerli kapıdan sağlanmaktadır. Kapının iki yanında bulunan birer pencere ile mekan aydınlatılmaktadır. Kapı ve pencereler kesme taştan düz lento ve söveli olup, tuğladan hafifletme kemerleri ile sonlandırılmışlardır. Mekanı örten pandantif geçişli kubbe, doğrudan beden duvarına oturmaktadır. Doğu ve batı cephelere üç, güney cephe duvarına ise iki adet niş açılmıştır. Güney batıda bulunan niş pencereye dönüştürülmüştür (Resim 22, 23).

Ayasofya İmareti'nde, yapıyı oluşturan tüm birimlerin girişine ve müstemilat olarak kullanılan Bizans dönemi yapılarının tümüne kitabe yerleştirilmiştir. Avlu içindeki bu yapıda kitabe olmaması, M.1889 (H.1306)'da imarete eklendiği arşiv belgelerinden öğrenilen ekmekçi odasının bu tek mekanlı oda olma ihtimalini akla getirmektedir.

3. Tarihi Görsellerde Ayasofya İmareti

İmaretin inşasından yaklaşık 100 yıl sonra İstanbul'a gelen ve bir albüm hazırlayan Fossati Kardeşler, Ayasofya ve çevresindeki yapıları resmetmişlerdir. Ayasofya Camisi'nin kuzeydoğu minaresine çıkılarak yapılan resimde, imaretin üstten görünüşü bulunmaktadır (Resim 24). Batıdan doğuya doğru; fırının kubbesi, mutfakta ocakların üzerinde bulunan aydınlık feneri-bacaları, mutfak kubbesi ve günümüze

³⁸ Eyice, “Ayasofya İmareti”, s. 212.

³⁹ Akgündüz, Öztürk vd., *Üç Devirde..*, s. 448.

ulaşamamış aydınlık feneri ile mek'eli (yemek salonunu) örten üç kubbe sıralanmaktadır. Mek'elin (yemek salonunun) eşit büyüklükteki bu üç kubbesinin doğusunda aynalı tonozla örtülü bölüm yer alır. Bu bölümün Fossati çiziminde iki kez tekrarlandığı görülmekte ve çizim bu şekilde sonlandırılmaktadır. Günümüzde, mek'elin (yemek salonunun) örtü sisteminde tonoz örtü bir kez kullanılmıştır. Fossati çiziminde, doğuda görülen aynalı tonozlu bölümün yerinde, sundurmalı giriş revakının bulunması gerekiyordu. Mek'elin (yemek salonunun) doğu girişindeki mermer kapı, kapı üzerinde bulunan kitabeden ve süsleme üslubundan anlaşıldığı üzere orijinaldir. Bu nedenle Fossati çiziminin bu bölümü gerçeğe uygun değildir.

Fossati albümünde bulunan bir diğer çizimde, Ayasofya'nın kuzey-doğu cephesi resmedilmiştir. Resimde; imaret avlu kapısının bir kısmı, imaret avlu duvarı, hazine dairesi ve yanında bulunan ve yine Bizans dönemine ait olduğu düşünülen kare mekan görülür. Hazine dairesinin doğusuna bitişik bu Bizans dönemi yapısının ikinci bir katı olduğu bu resimden anlaşılmaktadır (Resim 25). Aynı yapı, M.1838 (H.1253-54)'de İstanbul'a gelen ve Bab-ı Hümayun Meydanını resimleyen W. Henry Bartlett'in gravüründe de görülmektedir. Hazine dairesinin doğusuna bitişik mekanla imaret duvarı arasına çekilen bir diğer duvarla imaret avlu sınırları belirlenmiştir. İmaret avlusunun duvarı ise Ayasofya'nın kuzey-doğu minaresine kadar devam eder. Duvarın bitimi ile minare arasında bir kapı daha bulunmaktadır. Bu kapı, İmaret avlusu ile Ayasofya'nın arasında kalan "Vezir Bahçesi" olarak adlandırılan bahçeye açılmaktadır. Başbakanlı Osmanlı Arşivleri'nde bulunan, Bâb-ı Âlî Evrak Odası Defteri 879 numara ve 65917 Gömlek numarası ile kayıtlı M.1896 (H.1314) tarihli evraktan vakıf odası önüne bir oda ve intizar salonu inşasına dair belgeden daha önce bahsetmiştik. Belgede geçen,

"Ayasofya-i kebir imareti dahilinde vakıf odasında tediyetü icra olunmakda bulunan hademe vezaifi ve tekaya taamiyeleri ve muhtacin ve çıraklık vesaire maaşatı koçanlarının kayıdları kapanmak muamelatı evkaf dairesinin iç havlisinde ve alet katında küçük odada icra olunmakda olmasından dolayı ashabı havlide açıkda beklemek ve mevsim-i şitada yağmur altında kalmakda oldukları cihetle ashab-ı vezâifin şu yüzden giriftar oldukları mezahim ve müşkilattan vikayeleri zımında vüsati malum olan imaret havlisindeki vakıf odasının ön tarafına muamelat-ı mezkureye mahsus olmak üzere müceddeden bir oda ile bir intizar salonu inşası"⁴⁰

ifadesinden; "*Evkaf dairesinin iç avlusunda ve alet katında*" şeklinde betimlenen yerin, hazine dairesinin doğusunda ki kare mekanın, gravürlerde görülen ve günümüze ulaşamamış üst katın vakıf dairesi olabileceğini akla getirmektedir. Onsekizinci yüzyıla ait bir mânide geçen "...nazik bina eylemişler-mütevelli odasını..."⁴¹ ifadesi ve Hammer'ın imaretin açılışında padişahın gelip kaldığı, aynı zamanda da çiçekli halılarla da bezendiğini söylediği vakıf odası için en uygun mekan, yuvarlak planlı hazine dai-

⁴⁰ BOA., BEO., Dosya No. 879, Gömlek No. 65917.

⁴¹ Amil Çelebioğlu, *Ramazannâme*, s. 166-167.

resinin doğusunda bulunun ve gravürlerde varlığı kesinleşen bu ikinci kat olmalıdır. Vakıf odasına çıkış da muhtemelen Vezir Bahçesi'nde bulunan bir merdivenden sağlanmış olmalıdır. Aynı belgede, İmaret avlusunun genişliğinin oda ve intizar salonu yapımına uygun olduğu ifade edilmiştir. Vezir Bahçesi olarak bilinen, vakıf odası ile Ayasofya arasında kalan bahçe ise yapı inşa olunabilecek büyüklükte değildir. Alman Arkeoloji Enstitüsünde bulunan tarihsiz bir fotoğrafta, evkaf dairesi ile hazine dairesinin doğusunda avlu duvarına yakın olarak çadırçatı örtülü bir yapının çatısı görülmektedir (Resim 26). M.1838 (H.1253-54) tarihli Bartlett gravüründe görülmeyen ancak Alman Arkeoloji Enstitüsünde bulunan tarihsiz bu fotoğrafta görülen ve vakıf odası olarak kabul ettiğimiz dairenin önünde bulunun üçgen çatılı bu oda, M.1896 (H.1314) tarihli belgede geçen ve imaret çalışanlarının çalışma şartlarını kolaylaştırmak için inşa edilen oda olmalıdır.

Osmanlı imaretlerinden yararlanan kişileri gösterdiğini düşündüğümüz ve ulaşabildiğimiz tek görsel de Ayasofya İmaretine aittir. Bartlett'in M.1838 (H.1253-54) tarihli Bâb-ı Hümayun Meydanı'nı gösteren gravüründe; imaretin avlu kapısı, hazine dairesi ve hazine dairesi önündeki yapının günümüze ulaşmamış üst katı, revakıyla birlikte mek'el (yemek salonu), aydınlık fenerli kubbesiyle mutfak görülmektedir. Gravüre biraz daha yakından bakıldığında; bu meydan görüntüsü içinde, Topkapı Sarayı'ndan çıkan atlı askerler ve III. Ahmed Çeşmesinin yanındaki sivil halkın yanı sıra, Ayasofya'nın kuzey-doğu minaresinden imaret kapısına kadar uzanan ve düşkün olarak tanımlanabilecek, başlarını öne eğmiş insanların oluşturduğu bir kuyruk gözlemlenmektedir. Bu gravür; olağan bir meydan görüntüsü içinde gözlemlenen bu insanların, yemek vaktinde imareten yiyecekleri öğün için sıra oluşturmuş olabileceklerini akla getirmektedir (Resim 27, 28). Osmanlı imaretlerinde yemek dağıtımına ilişkin en kesin uygulamalardan biri olan ve sadece hastalar ve görme engelliler için esnetilebilen kural⁴², imareten yemek çıkarılmamasıdır. İmaretlerden yararlanan kişiler yanlarında yemek kapları getirmemekte, yemekler imarete ait tasarlarda ihtiyaç sahiplerine, imaretin mek'elinde (yemek salonunda) ikram edilmektedir. Böylece düzenli bir yemek dağıtımı sağlanabilmekte ve ayrıca yemek verilen kapların porsiyonları eşit olup, eşit yemek dağıtımı sağlanmaktadır. Bu gravür, bir imaret ve ondan yararlananları birlikte gösteren tek örnek olması açısından son derece önemlidir.

Sonuç

Osmanlı'nın ilk mimari faaliyetleri ile birlikte varlıkları bilinen imaretlerin inşası, yirminci yüzyılın başına kadar devam etmiştir. Onyedinci yüzyılda inşası zayıflayan bu yapı türünün onsekizinci yüzyılda yeniden canlandığı görülür. İstanbul'un fethinin ardından farklı dönemlerde yakınına inşa ettirilen yapılarla bir külliye haline getirilen Ayasofya'da, I. Mahmud tarafından bu külliyenin eksiği olarak görülen yapı imaretti ve bu eksiklik giderilmek için harekete geçmişti. Dönemin tarihçilerinden Şemdânizade tarafından, medrese öğrencilerinin yemek ihtiyaçlarını karşıla-

⁴² Kemal Edip Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfıyesi*, Ankara 1962, s. 31.

mak amacı ile inşa edildiği ifade edilmesine karşılık, I. Mahmud'un imaret inşası ile beklediği kazanım sadece öğrencilerin yemek ihtiyaçlarını karşılamak olmasa gerek. Bunun en önemli kanıtı da yapının günümüze ulaşan tüm Osmanlı imaretleri içinde bezeme unsurlarının fazlalığı ile ayrılmasıdır. I. Mahmud bu önemli mabedin yanına yapı inşa ettirmenin prestijli getirilerinin farkındaydı şüphesiz. İmaretin dönemi içinde sevilen bir yapı olduğu onsekizinci yüzyılın sonlarında hazırlandığı düşünülen ve mânilere yer verilen bir kitapta, Ayasofya İmaretini bölümünde dikkati çeker. Bu mâni de imaret şu şekilde tanımlanır:

“Gör bekçinin mahâretin-güne güne heyetin-vasf eylesin size bu şeb-ayasofya i'mâretin/ehli derde devâ etti-â'lemi pürziyâ etti-ayasofya câmi'nde bir i'mâret binâ etti/Kapısına eyle nazar-üstünde var üç kubbeler- a'meller altın eylese-yıldızlanıp gösterdi fer/Kapısı tahtası çınar-sakfındaki nefsi Nigâr-Gülşen-i Ayasofya'da-açıldı yine nevbahar/Guş eyledim sadasını-seyr eyledim edâsını-nâzik binâ eylemişler-mütevelli odasını/Fukara doyar aşına-varmı sözün nakkaşına-altun ile her kapıda-âyet yazılmış taşına/Düştü hele nâzik yere-hayrı yazılsın deftere-fodla pişer fırınında-nân-ı a'ziz tâliblere/Softalar mekânı belli-kapı üstü altun halli-matbahının aşçıları-fukaraya tatlı dilli/ târihleri yazanı var- eksik değil düzeni var-matbahının hem içinde-dörder kollu kazanı var/ Görün üstât ne fendetti/her yanın güzel bend etti/bu i'mâret binâsını/görenler hep pesend etti/ Bu hayrât olunca tamâm-i'mârete olmaz kelam-i'mâretten garz ancak-fukaraya bezl-i ta'âm”⁴³.

Hem bezemeleri hem çalışanlarının nezaketi hem de yapının mimarisini öven bu halk edebiyatı ürünü mâni, I. Mahmud'un mimari hamiliği karşısında tebasından beklediği hoşnutluğu ve beğeniyi yansıtan bir aksisedadır kuşkusuz.

Yapının bezemelerinde kullanılan üslup ise bir seçiciliğin ve farkındalığın göstergesidir. III. Ahmed tarafından Bâb-ı Hümayun Meydanı'na inşa ettirilen M.1729 (H.1142) tarihli⁴⁴ çeşme ve Topkapı Sarayının anıtsal Bâb-ı Hümayun Kapısı ve elbette Ayasofya, bu meydanda bulunan simge yapılarıdır. Topkapı Sarayı'nın anıtsal Bâb-ı Hümayun Kapısı ve III. Ahmed'in barok süslemeleri ile dikkat çeken meydan çeşmesinin oluşturduğu bu alana eklenen son anıtsal örnek imaretin kuzeydoğusunda bulunan avlu (cümle) kapısıdır. Böylece görsel alanda bu üçlü ile meydan peyzajı güçlendirilmiştir. İmaretin anıtsal barok kapısı; geniş saçaklı çatısı, dilimli kubbecikleri ve altın yaldızlı âlemleri, III. Ahmed Çeşmesi ile oldukça benzeşir. Aynı mimar tarafından tasarlanmış olmaları da ihtimal dahilinde olan bu yapılar adeta birbirini tamamlamaktadır. Adı geçen çeşmeden 14 yıl sonra inşa edilen imarette, bu anlamda bir etkileşimden ve benzeşmeden söz edilebilir. Günümüze ulaşan imaretlerden hiçbirinde bu denli bir anıtsal kapı görülmez. Barok düzende yapılmış cümle kapısının, III. Ahmed Çeşmesi'ne benzemesinin yanında, imareti oluşturan

⁴³ Amil Çelebioğlu, *Ramazannâme*, s.166-167.

⁴⁴ Ayla Ödekan, “III. Ahmet Meydan Çeşmesi” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.III, İstanbul 1993, s. 117.

mekanlar yükseklik olarak da günümüze ulaşan diğer imaretlerden ayrılır. Kubbe yüksekliği en fazla olan imaret, Ayasofya İmaretı olup mutfak kubbe yüksekliği 14.78m'dir. İstanbul'un fethinin ardından Osmanlı cami mimarisi için önemli bir model olmuş, kimi zamansa geçilmesi gereken bir rakip olan Ayasofya'nın bahçesinde inşa edilen imaretin, bu anıtsal mabetle uyum sağlayabilmesi için bilinçli olarak yüksek tutulduğunu düşündürüyor. Sonradan ilave edilen yapının dinî ve Topkapı Sarayı'ndan dolayı idarî anlamda önemli olan bu meydanda görünüş olarak eğretiliği en aza indirgenmeye çalışılmış gibidir. Aynı bâniye ait ikinci imaret ise inşasına M.1748 (1160) yılında başlanan ve bâninin ölümünden yaklaşık bir yıl sonra 5 Aralık M.1755'(H.1169)'de açılışı yapılan Nuruosmaniye Külliyesi içinde bulunmaktadır⁴⁵ ve Kapalı Çarşı girişine yakın bir bölgede inşa edilmiştir. Aynı bâniye ait bu iki imaret kıyaslandığında Nuruosmaniye İmaretı'nin bezeme bakımından daha sade ve yükseklik olarak da daha az bir yüksekliğe sahip olduğu görülür. Aynı bâninin iki yapısı arasında görülen bu farklılıklar Ayasofya İmaretinin daha fazla önemsendiğini gösterir. Verilen bu önemin nedeni ise imaretin, Ayasofya mabedinin yakınına inşa edilmesinin verdiği ayrıcalıklı konuma bağlanabilir.

Ayasofya İmaretı hem yükseklik hem de anıtsal taçkapısı ile Osmanlı mimarlık tarihinde rastlantısal olmayan bir kurguyu gösteren önemli bir mimarlık üretimi olarak yorumlanabilir.

⁴⁵ Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Tarihi Mür'it...*, s. 5-6.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

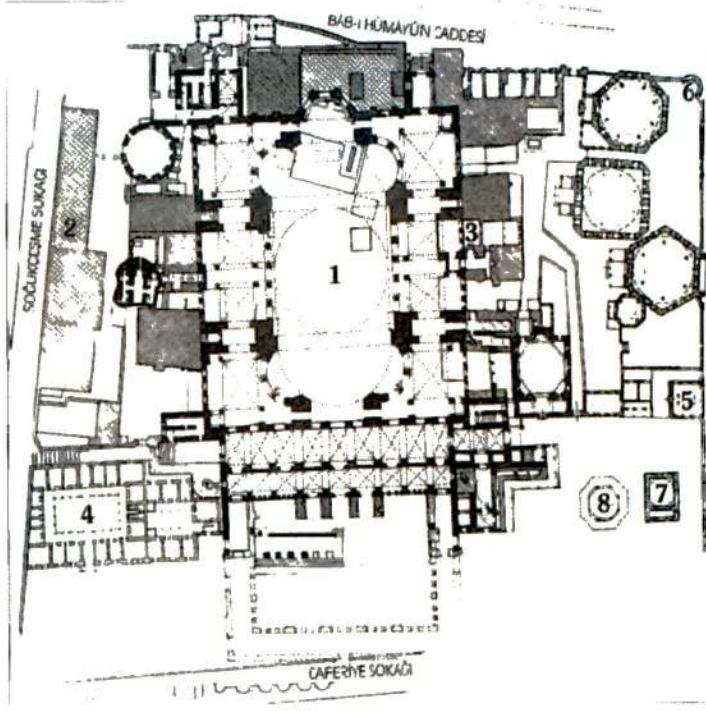
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi; İradeler Dahiliye, Dosya No. 247, Gömlek No.15094.
İbnülemin Hatt-ı Hümayun, Dosya No:6, Gömlek No:596.
İradeler Şura-yı Devlet, Dosya No:94, Gömlek No:5601.
İradeler Evkaf, Dosya No:12, Gömlek No:17.
Bâb-ı Âlî Evrak Odası Defterleri, Dosya No. 879, Gömlek No. 65917.
İradeler Şura-yı Devlet, Dosya No:117, Gömlek No:7054.

Vakfiyeler

- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 638, Sıra No: 4.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 639,Sıra No: 47/2.

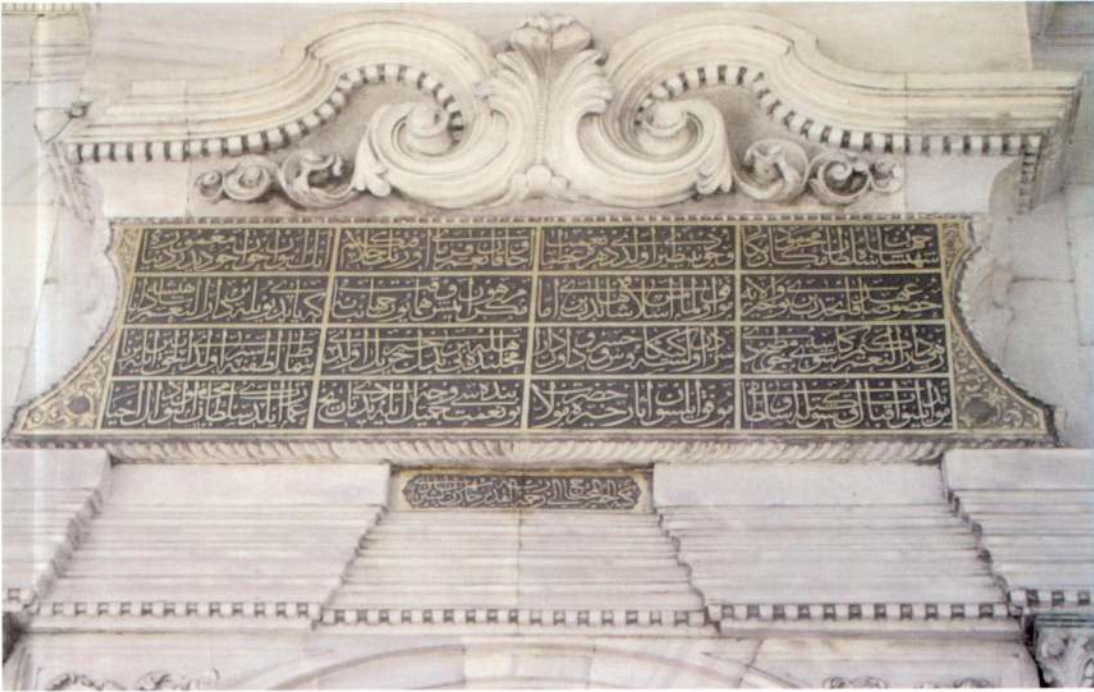
Diğer Kaynaklar

- Akar, Azade, "Ayasofya'da Bulunan Türk Eserleri ve Süslemelerine Dair Bir Araştırma", *Vakıflar Dergisi*, S.IX, Ankara 1971, s. 277-290.
Akgündüz, Ahmet - S. Öztürk vd., *Üç Devirde Bir Mabed-Ayasofya*, İstanbul 2005.
Çelebioğlu, Amil, *Ramazannâme*, İstanbul 1973.
Çobanoğlu, Ahmet Vefa, "Osmanlı'da Baş Mimarlar" *Türk Dünyası Kültür Atlası*, C.IV, İstanbul 2002, s. 250-326.
Doğan, Sema, *Ayasofya ve Fossati Kardeşler (1847-1858)*, İstanbul 2011.
Eyice, Semavi, "Ayasofya Medresesi", *DİA.*, C.IV, İstanbul 1991, s. 214-215.
Eyice, Semavi, "Ayasofya İmaretı", *DİA.*, C.IV, İstanbul 1991, s. 212.
Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.XV, İstanbul 2008.
Kürkçüoğlu, Kemal Edip, *Süleymaniye Vakfiyesi*, Ankara 1962.
Necipoglu, Gülru, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, London 2005.
Sevim, Mustafa, *Gravürlerle Türkiye-İstanbul*, C. II, Ankara 1996.
Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Târîhi Mür'it-Tevârih* (çev. Münir Aktepe), C.I-II, İstanbul 1976-78.
Ödekan, Ayla, "III. Ahmet Meydan Çeşmesi" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul 1993, s. 116-117.

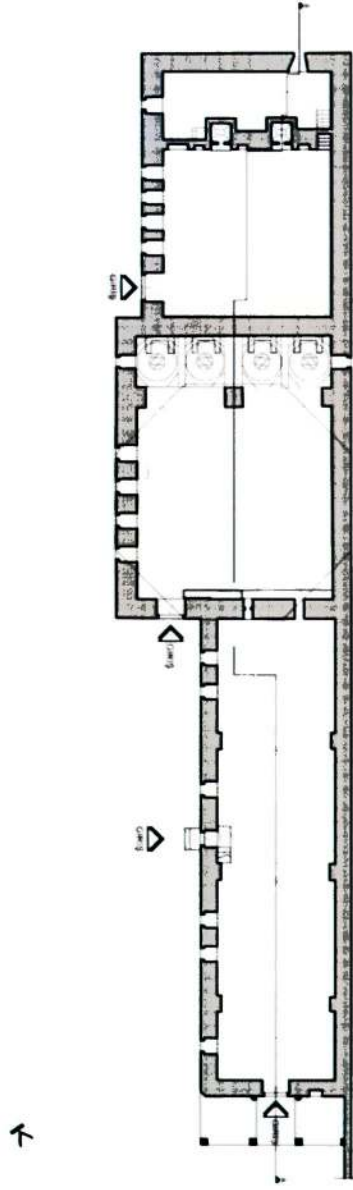

- Ayasofya'nın
genel plan
1- Cami
2- İmaret
3- Kütüchane
4- Medrese
5- Muvalkihâne
6- Sebîl
7- Sıbyan
mektebi
8- Sadıryan

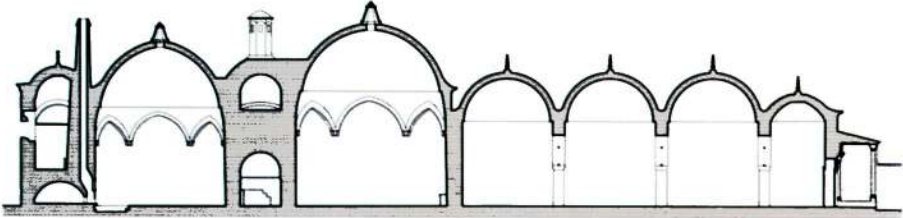
Plan 1. Ayasofya ve Çevresindeki Yapılar (Semavi Eyice'den).

Resim 1. Ayasofya İmaretı Avlu Taçkapısı, Yola Bakan Cephede Bulunan Kitabe.

Plan 2. Ayasofya İmareti Planı Ö:1/200 (Soner Şahin'den Güncellenerek).

Kesit 1. Ayasofya İmareti, Ö:1/200 (V.G.M.A.'dan Güncellenerek).

Resim 2. Ayasofya İmaretî, Avlu Taçkapısı Saçak Altı Bezemelerinin Önceki Hali, G. Berggren'in 1880 Tarihli Fotoğrafi (Sema Doğan'dan).

Resim 3. Ayasofya İmaretî, Avlu Taçkapısı, Meydana Bakan Cephe.

Resim 4. Ayasofya İmaretı Kuzey-Doğu Kõşede Bulunan Avlu Taçkapısı, Avluya Bakan Cephe.

Resim 5. Ayasofya İmaretı, Batı Cephede Bulunan Avlu Kapısı.

Resim 6. Ayasofya İmaretî, Mek'el (Yemek Salonu) Güney Cephesi.

Resim 7. Ayasofya İmaretî, Mek'elin (Yemek Salonunun) Doğu Cephesinde Bulunan Giriş Kapısı.

Resim 8. Ayasofya İmaretı, Mek'elin (Yemek Salonunun) İçi.

Resim 9. Ayasofya İmaretı, Mutfak-Aşhane.

Resim 10. Ayasofya İmaretı, Mutfakta Bulunan Tekne.

Resim 11. Ayasofya İmaretı, Mutfakta Bulunan Ocak.

Resim 12. Topkapı Sarayında Bulunan Kazanlar.

Resim 13. Ayasofya İmareti, Mutfak Servis Penceresi ve Masa.

Resim 14. Ayasofya İmaretî, Ekmek Fırını.

Resim 15. Ayasofya İmaretî, Fırın Ocakları ve Hamurhaneye Çıkılan Kapı.

Resim 16. Ayasofya İmareti, Fırın Bölümü Hamurhanesi.

Resim 17. Ayasofya İmareti Müştemilati, Bizans Dönemine Ait Yapı.

Resim 18. Ayasofya İmaretî Müştemilatı, Bizans Dönemine Ait Yapı, İçerden Görünüş.

Resim 19. Ayasofya İmaretî Müştemilatı, Bizans Dönemine Ait Hazine Dairesi.

Ayşe Budak

Resim 20. Ayasofya İmareti Müştemilatı, Bizans Dönemine Ait Hazine Dairesi, İçerden Görünüm.

Resim 21. Ayasofya İmareti, Güney Cephede Bulunan Çeşme.

Resim 22. Ayasofya İmaretî, Güney Cephe de Bulunan Oda.

Resim 23. Ayasofya İmaretî, Güney Cephe de Bulunan Odanın İçerden Görünümü.

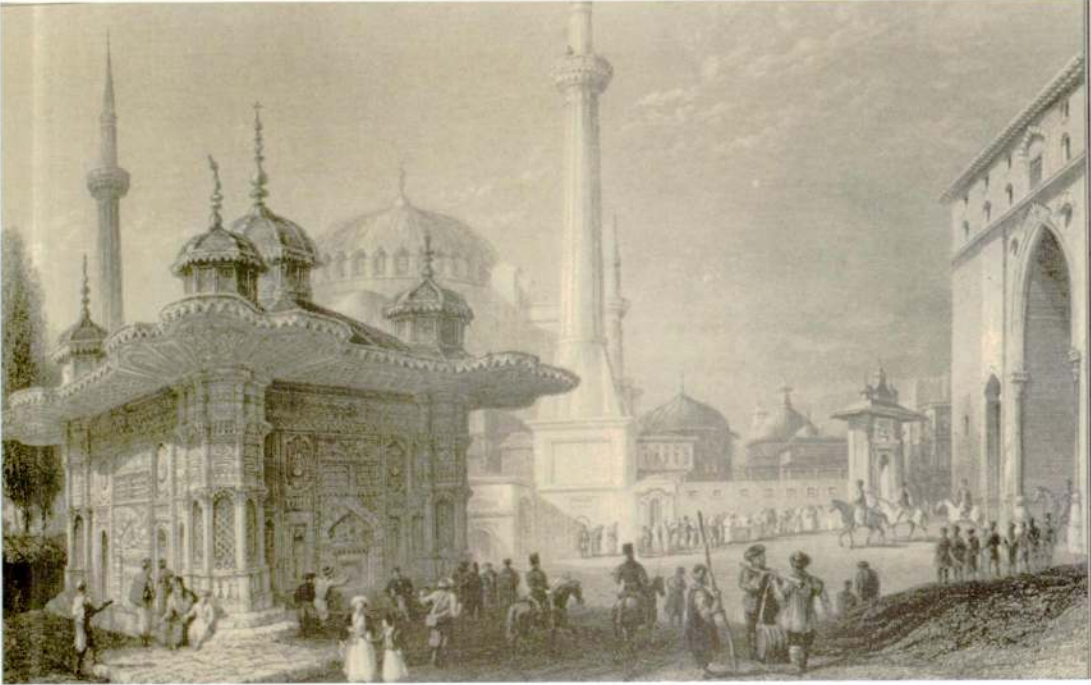
Resim 24. Ayasofya İmaretı, Fossati Albümünde Bulunan Çizim (Sema Doğan'dan).

Resim 25. Ayasofya İmaretı, Fossati Albümünde Bulunan Çizim, 19. Yüzyılın İkinci Yarısı (Sema Doğan'dan).

Resim 26. Ayasofya İmaretî, Alman Arkeoloji Enstitüsünde Bulunan Tarihsiz Fotoğraf (Sema Doğan'dan).

Resim 27. Bab-ı Hümayun Meydanı, W. Henry Bartlett 1838 (M. Sevim'den).

Resim 28. İmaret Kapısında Yemek Sırası Oluşturmuş İnsanlar, W. Henry Bartlett 1838.